

Fekete Sas Akadémia
Székesfehérvár

A Fekete Sas szálló és a Reformkor

Irodalmi workshop
2021. szeptember 10–18.

SZIMA VIKTÓRIA

Pestis és más nyavalyák

Székesfehérváron és környékén

FEKETE SAS
TÁRSASÁG

SZIMA VIKTÓRIA

Pestis és más nyavalyák Székesfehérváron és környékén

*„Az ember kibírja a földrengést, a járványokat, a betegségek
szörnyűségeit, a lélek összes kínját [...]”
/Lev Tolsztoj: Bál után/*

A betegségtől való félelem és az egészség megóvásának igénye egyidős az emberiséggel. Legyen szó fekete himlőről, kanyaróról vagy éppen koronavírusról, az adott korszak tudós elméi igyekeztek megoldásokat keresni a járványok leküzdésére. Erre mindig is nagy szükség volt (és szükség van), hiszen számos betegség szezonálisan visszatért. Ráadásul az emberiség nagy balszerencséjére a betegségek többnyire párhuzamosan ütötték fel a fejüket, hiszen a háborúk, a rossz időjárás és más immunrendszerre negatív hatást gyakorló tényezők bármelyik kórság melegágyává válhattak. Magyarországon például csak az 1690 és 1715 közötti időszakban kétszer volt himlő, háromszor pestis, egyszer tifuszbajjárvány és már ekkor jelen volt a tbc is. Időről-időre újabb betegségek is feltűntek, amelyeket addig az adott területen nem ismertek, ráadásul egyes kórokozók mutálódtak további megbetegedéseket okozva.

A súlyos betegségek mindig nagy történelemalakítók voltak: a 16. század közepéig a pestisjárványok olyan létszámbeli veszteséget okoztak, amelyet Európa egészen a francia forradalomig nem tudott kiheverni. Hatással voltak szinte mindenre, a hétköznapi élettől kezdve a gazdasági helyzeten át egészen a háborúk kimeneteléig. Az országok sorsát különösen érzékenyen érintette az uralkodók lebetegedése vagy halála. A középkorban jogi megfontolások tárgya volt, hogy a király például egy olyan kirekesztéssel járó betegség miatt, mint a lepra, vajon elveszíti-e uralkodói mivoltát is. Hazánk történelme is másként alakult volna, ha Mária Terézia 1767-ben mégsem éli túl a fekete himlőt.

A járványok megfékezésének fő akadályá évszázadokon keresztül az volt, hogy nem tudták, mi okozza a kórt. A **miazmatikusok** szerint a betegséget a szennyezett levegő váltja ki, úgy hitték, hogy a talajban, vízben vagy magában a levegőben tömegével előforduló miazmatól lesznek az emberek betegek. Az elmélet hívei a levegő tisztítására illatos vagy szűrős szagú anyagok égetését és párologtatását ajánlották (pl. gyógynövények, ecet), ezen felül nagy gondot fordítottak a holtak eltemetésére, mert úgy vélték, a holttestek „kigőzölgése” is okozhat fertőzést. A miazmatikus szemlélet hozzájárult a védőöltözék kifejlesztéséhez.

Egy másik elmélet, a **kotagonisták** képviselői szerint nem megromlott környezeti hatások okozzák a járványokat, hanem az emberi kontaktus, nekik köszönhetjük a **karantén** és a **vesztegár** intézményét. A járványok elleni védekezés máig alkalmazott egyik fő módja a betegség által érintett területek lezárása.

A 14. századi nagy pestisjárvány idején hozták létre az első vesztegzárakat, mindkettő a legelső 1374-ben az itáliai Velencében (30 napos). A karantén szó a második vesztegzár idején született meg Raguzában 1377-ben, a hatóság által bevezetett 40 napi elzárásra utalva (40=quaranta). Az első hazai karantén az iratok tanúsága szerint 1510-ben volt, a pestis ellen próbáltak meg így védekezni.

Az utolsó nagy pestisjárvány hazánkban 1737-től 1745-ig tartott. A helytartótanács keretén belül működő "Commissio Sanitatis". egy sor intézkedést hozott, ezek közül a legfontosabb a vesztegzárak és a nagyobb területek védelmének érdekében kialakított veszteglőlineák (határok) kijelölése, az úton lévők számára veszteglőhelyek szervezése. Ez utóbbi fokozatosan bénította meg az ország gazdasági vérkeringését. Betiltották az állatvásárokat, korlátozták a kereskedők mozgását, bezárták a fogadókat, így a fehérvári Fekete Sas fogadót is. A városok, ha tehették bezárkóztak, megtiltották a csoportosulást, sőt a hagyományos egyházi szertartásokat, az esküvőt és a temetési menetet is. Az új eljárást sok helyen értetlenül, sőt lázadással fogadták, az előírásokat megszegték, ezzel is terjesztve a betegséget.

Fejér Megyében a lázadástól félve eltitkolták a pestises fertőzést, az előljárók éjjel temették el a halottakat. De a lakosoknak veszteg kellett maradniuk, ennek ellenőrzésére egy felügyelő hálózatot alakítottak ki.

Pestis elleni amulett

Az orvosi ellátás mikéntje és az alkalmazott gyógyszerek már az adott betegség jellegétől függtek. Elsősorban a láz-, illetve fájdalomcsillapító (akár kábító hatásúak is), valamint gyulladáscsökkentő hatású szerek jöhettek számításba, így az ópiumot és a kinint emberöltőkön át a leghatékonyabb alapanyagok között tartották számon. A gyógykezelések évszázadokon keresztül az ún.

humorálpatológia (másként nedvkortan, bővebben: <https://tinyurl.com/nedvkortan>) elvei alapján zajlottak, többek között érvágással, hánytatással, hashajtással vagy éppen piócázással – a sort még bőven folytathatnánk – próbálták meg kezelni a betegeket, de például bubópestis esetén a hólyagok felnyitása és kiégetése is megtörtént. A valódi segítséget – a kezelési módok és a gyógyszerészet fejlődése mellett – a védőoltások feltalálása jelentette, illetve jelentheti.

Nagy járványos betegségek

A „francos” bujakór

*„A szifiliszről való félelem a bölcsesség kezdete.”
/Fournier, Alfréd/*

A szexuális úton terjedő betegségek szintén közel egyidősek fajtánkkal. Az ókori kultúrák a lepra egyik változataként kezelték a nemi úton terjedő kórságokat.

A nemi betegségeket sok névvel illették: ragadós nyavalya, morbus gallicus, vénuszi kór, bujasenyv, szifilisz, franczus, franc, lues, ám ezek gyűjtőfogalmak. Évszázadok teltek el, míg megoldották a három nemi betegség –lágycékély, kankó (gonorrhoea vagy tripper) és szifilisz – elkülönítését. Ma több mint húszféle nemi érintkezés útján fertőző kórt ismerünk.

Az első hatékony(abb) orvosságot 1508-ban kezdték el használni Európában, ez volt a guajak gyanta (Guaiacum officinale, hoacacánfa, lignum sanctum). Az első valóban hatásos megoldást 1942-ben Alexander Fleming penicillinje jelentett.

Eleinte az alsóbb néprétegek – kéjhölgyek, katonák, vándorló mesterlegények – terjesztették leginkább a kórt, a XIX. században már inkább az elit betegsége.

1835-en a „nagyon terjedő buja nyavalyának meggátlására” a fehérvári városi kapitány intézkedéseket tett, háromhavonta jelentést írt felsőbb helyre a bujakór helyzetéről. 1863-ban a Helytartótanács 1786 forint 94 kr. utalványozott a betegek kezelésére az országos Főpénztárból, vagyis az ezt megelőző évek gyógyköltségének a több mint kétszeresét.

A bujasenyvesek kezelési költségeiről külön nyilvántartást is vezettek Fehérváron, több kórházban is gyógyították őket: Budai úti országos kórház, megyeházi „fegyencz-kóroda”, emellett a vármegyei közkórházban is kezeltek bujakórosokat. Fehérváron az 1870-es években 38–67 fő beteget kezeltek.

Székesfehérvárnak ekkor négy, 1884-ben pedig öt bordélyháza volt. 1887-es megyei alispáni jelentés szerint a kór már csak szórványosan volt jelen a vármegyében. Ezt bizonyítja, hogy az éves sorozás alkalmával csak három beteget találtak, 1888-ban pedig négyet a fiatalok között.

Himlő (hólyagos himlő, feketehimlő, vészhimlő, tséts)

„[...] vagy egy szegény himlős gyerek megkívánván,
lesujtunk egy rossz galambfiat, tüstént kikötnek[...]”
/Katona József: Bánk bán/

„A házasság olyan, mint az oltás: olykor sikerül, máskor nem.”
/Victor Hugo/

Az emberi himlő a Poxvirus variolae által okozott cseppfertőzéssel terjedő ragályos betegség. A himlő ie. 1000-ben már már Indiában, később Kínában is szedte áldozatait. Európa nagy részén csak a VI. század végén jelent meg, már a XIII–XVI. században visszavisszatérő járványokat okozott.

A XVIII. században mintegy 60 millió volt a himlő következtében meghaltak száma. 1796-ban Edward Jenner kísérletekkel bizonyította egy korábbi megfigyelést; hogy aki tehénhimlőn átesett, az emberhimlő ellen is védett. A himlő elleni első hatásos oltást, kezdetben magyarul „tehén-kilisnek” nevezett vakcinációt (a tehén latin neve *vacca*) a szakmai viták miatt csak hét évtized múlva 1876-ban vezették be Magyarországon.

Vakcináció Párizsban 1905-ben. Foto: imago

Megyéinkben már ezt megelőzően nagy hangsúlyt fordítottak az oltásra: 1873-ban a himlőoltásra összeírt 8632 főből 8410-et beoltottak, 117 személy „nem fogamzott” (nem váltott ki reakciót, vagyis nem hatott), 17 fő „gyenge” koránál fogva és 88 meg nem jelenés miatt nem lett beolva. 1884-ben például 7063 gyereket oltottak be, az oltást teljesítő orvosok díja 732 forint volt. Az 1887-ben hozott új rendeletet követően már a tárgyévben 35 oltókerületben összesen 21.540 gyermek kapott oltást.

1967-ben még közel 10 millió embert fertőződött meg a világon himlővel. Az oltások hatásosak voltak: az utolsó természetes úton szerzett megbetegedés 1977 októberében Szomáliában történt. Az akció 1980-ban zárult le, 1981 óta nem is oltanak ellene. A himlő az egyetlen világszerte felszámolt fertőző betegség.

Kolera (epemirigy, hányszékelés)

„[...] Az ég áldja meg ezt az új évet!
Legyen ez egy gyümölcsöző, sikeres és békés év;
hozzon ez az év békét és egységet az emberiség számára;
tisztuljon meg a világ a kolerától!”
/Giacomo Meyerbeer zeneszerző/

A kolera a *Vibrio cholerae* nevű baktérium okozta fertőző betegség, amely vékonybélfal gyulladással és rendkívül híg, nagy mennyiségű székletürítéssel és hányással jár. Kiszáradáshoz és keringésleálláshoz vezethet. Neve a görög kholera (ereszcsatorna) kifejezésből származik, utalva heveny folyadékvesztésre. A kórokozóval szennyezett víz vagy élelmiszer és a legyek is terjeszthetik.

A kór először a Gangesz deltájánál tűnt fel: Kr. e. 600 óta endémiás (rendszeres és tömeges) azon a területen. Az ókorban (Kr. e. 400) is járványokat idézett elő, de egészen a XVIII. századig nem lépett ki Ázsiából. A közlekedés fejlődésének következtében lehetővé vált, hogy a fertőzöttek az 1–3 nap lappangási idejű betegséget más vidékekre is átvigyék. Hét kolera pandémiát jegyeztek fel, az első 1826-tól kezdve dúlt Ázsiában, majd Oroszországon keresztül eljutott Európába és 1831 nyarán Magyarországra is. A betegség Európában több hullámban vonult át: 1852–1854-ben, majd 1863-ban, 1866-ban, 1867–1870 és 1872–1873-között, és nagy járvány volt 1884-ben és 1891–1892-ben is. A kór azonosítását és a járványtani terjedési módjának jellemzését 1883-ban dr. Robert Koch végezte el. A kolera ellen nincs tökéletes védőoltás. Manapság antibiotikummal, cukor és só pótlással kezelik.

*Ad rationes proscriptas Abba Sand e Pharmaciae
ad nigram Aquilam Legationis Medicamentis exhibenda.*

1831	lit		f. +
August.	10	Pl. sambuci $\frac{ij}{ij}$ Sinds. Auro. linc. au	1 14
"	"	Sod. borasatol, Nitrum, et Sal. glaucom	1 26
"	"	rad. taraxaci, Alumi. arm, et Rheum	2 52
"	"	Aqu. dupl. Ammon. et Spiritus	2 59
"	"	Liquor Auro. et Euphorb.	2 44
Septemb.	6	Abba. Mentha $\frac{ij}{ij}$ et pulvere. Doveri	4 8
"	"	Spir. Sals. Auro. linc. $\frac{ij}{ij}$	4 42
"	"	pulvere. Chininis $\frac{ss}{ss}$	2 58
			Summa 24 6
			Ch. M.
			<u>Sampy</u>

A Fekete Sas patika számlája 1831-ből

Fejér vármegyei Kolerabizottsága 1831. július 10-én „Ráczalmáson”, ám július 26-án már Székesfehérváron ülésezett. Intézkedéseket hoztak a járvány terjedésének megakadályozására; a dunai réveket (Dunapentele, Adony) lezárták, a megyék közti átjárást csak úti levelekkel engedték, a megyebeli vásárokat és búcsúkat időlegesen beszüntették. A lezárt házakat polgári és katonai őrk ellenőrizték, akik a tilalom megszegéstől mindenkit „a legkeményebb móddal ’s bánással” tartottak vissza. Novák József megyei főorvos és Aschner József orvos meghagyták a helybeli előjáróknak, hogy naponta többször járják be a betegek házait, és az új betegeket azonnal jelentsék be a helyi orvosnak. A halottakat orvosi vizsgálat után koporsóba kellett tenni és 24 órán belül eltemetni. A halottal való mindennemű érintkezést megtiltottak.

Magyarországon különösen sok áldozatot szedett az 1831–1833-as kitörés, a megbetegedettek száma mindkét esetben meghaladta az 500 ezer főt. A betegség Fejér vármegyében 146 helységről 100-ban jelent meg (Ercsi, Érd!) és 7202 fő hunyt el. Gyógyszert Székesfehérvár (Fekete Sas, Magyar Korona, Szentháromság), Csákvár, Lovasberény és Adony patikái szállítottak összesen 2168 k. forint 69 korona értékben. Ebből mintegy 1180 forint Braun József patikájáé lett. Bizmutpor és higany mellett klórmész, kámfort, laudániumot (mákony, másként ópium) is javallottak rá. (Nagyboldogasszony emlékművet az „Epe Mirigy Dühére” való megemlékezés céljából megújították 1834-ben)

Sok áldozata volt az 1872–1873-as kolerajárványnak is. Az 1886-os kitörés alkalmával az intézkedések hatásosnak bizonyultak; 24 453 főt „kipuhattak”, 84,3 %-ukat kezelték és csak 27-en haltak meg.

Malária

*„A játék láza betegítőbb a maláriánál!”
/Gárdonyi Géza/*

Régen úgy gondolták, hogy a malária (mocsár-, váltóláz) kiváltó oka a mocsarak káros kigőzölgése (innen ered neve is: az olasz „mal aria” jelentése rossz levegő). Az egysejtű állatok (protozoonok) okozta lázbetegséget az Anopheles szúnyog terjeszti, a csípéssel kerül át a kórokozó a rovarból az emberbe. A XIX. század közepéig számos mocsaras terület volt a megyében és az áradások is igen gyakoriak voltak, így nyáron a kór gyakorta feltűnt. A mocsarak lecsapolásával a betegség visszaszorult.

A lázat nyírfakéreggel vagy kininnel lehetett csillapítani, utóbbi a Fekete Sas patika egyik szekrényének fiókján és XIX. századi számláján is szerepelt. A keserű lázcsillapító ízetlen változatát, a kinintannátot Rozsnyay Mátyás állította elő, készítményei 1863-ban jelentek meg.

Morbus hungaricus (magyar betegség) – a két féle magyar kór

„A kiütéses tifusz, melyet valamikor Magyarországból ismert meg, s morbus Hungaricusnak keresztelt el a tudós Európa [...]”
/Ady Endre. A morbus Hungaricus, Budapesti Napló 1908. március 29./

A XVI. század közepén a török elleni háborúban részt vevő és magyar területeken állomásozó császári katonák között tomboló kiütéses tifusz (hagymáz) fertőzést egy marburgi katonaorvos *morbus hungaricusnak* nevezte. A XIX. század közepe óta a főként a szegény népesség körében terjedő tüdőgümőkórra mondták, hogy magyar betegség.

A **hagymáz (börtönláz, avagy a kiütéses tifusz)** a rossz higiénés körülmények között élő, túlsúlyolt közösségekben fordul elő járványos formában. Az ún. Rickettsia prowazekii kórokozó váltja ki, és ruhatetű és a fejtetű közvetítésével terjed. Magas, tartós és néha delíriumig fokozódó lázzal, erős és rossz szagú verítékezéssel, gyors szívveréssel, izomfájdalommal és kiütésekkel jár.

Ázsiából származik, Európában Granada elleni 1489-es ostrom kapcsán írták le először, ekkor 17.000 főt ölt meg és később is kísérte az európai hadtörténetet. Magyarországra valószínűleg olasz zsoldosok hozták be az 1542-es hadjárat során. A török háborúk alatt, majd a napóleoni háborúk idején fordult újra tömegesen elő, ám helyi járványok a XIX. században több alkalommal is jelentkeztek. Fejér vármegyében 1886-ban alakult ki epidémia, 131-en haltak meg. A járvány utolsó tömeges előfordulása a II. világháború végén volt. Az első hatékony vakcinát Rudolf Weigl lengyel zoológus fejlesztette ki a két világháború között. A kórt ma elsősorban antibiotikummal kezelik.

A **tüdővész** (tuberkulózis, tbc, aszkór, gümőkór, sorvadás, szárazbetegség, hektika) a Mycobacterium tuberculosis baktérium okozta, cseppfertőzéssel terjedő, köhögéssel járó és tüdőben gümős gócot keltő kór. A szárazbetegség végig kísérte az emberiség történetét, már az ókori Egyiptomban is szedett áldozatokat. A Kr. e. 3700-tól 1000-ig több mint száz esetben sikerült kimutatni a betegség jelenlétét, például egy tébai Amun-pap múmiájának csontelváltozásai is ezt a tényt támasztják alá. A betegség a Római Birodalomban is jelen volt és a középkori Európában is magas volt a fertőzöttség aránya. A kór elterjedéséhez a keresztes hadjáratok is hozzájárultak: a Szentföld keresztény államainak területéről és a Közel-Kelet moszlim régiójából számos erre utaló embertani lelet került elő.

A tébécés megbetegedések és a tüdőgümőkór kapcsolatát csupán a XVII. században ismerték fel; Frans de la Boe Sylvius (1614–1672) már a tébécé tünettanába sorolja a tüdő gümős elváltozásait (a tuberculomokat), a Tractatus de affectu epidemico című járványtani munkájában erre külön kitér. A pontos kóroki összefüggést azonban csak G. L. Bayle (1774–1816), angol orvos írta le 1810-ben. A

betegség tüneteiről, feltételezett okairól és a gyógyításáról először Richard Morton írt egy összefoglalást. Az 1850–60-as évektől, számos intézkedésnek köszönhetően, végül Angliának is sikerült visszaszorítani a tüdőtébécét.

1882-ben Robert Koch felismerte a *Mycobacterium tuberculosis* baktériumot és annak kórokozó képességét. Louis Pasteur rájött, hogy a kórokozók legyengíthetők, és mesterségesen kiváltott immunválasszal az egyes fertőző betegségek megelőzhetők. Felfedezése hozzájárult ahhoz, hogy 1921-ben megkezdték az első oltásokat a Calmette és Guérin által kifejlesztett oltóanyaggal.

A XIX. század második felében, főként a legszegényebbek körében, ez a kór volt a leggyakoribb halálok. Bizonyíthatóan 1886-ban alakult járványossá Fejér megyében. 1899-ben hazánkban ismét felütötte a fejét a tbc. A magyar királyi belügyminiszter által kiadott figyelmeztetés három példánya megtalálható a Magyar Nemzeti levéltár Fejér Megyei Levéltárának gyűjteményében. A betegség hagyományos, de sajnos hatástalan orvosságát, a borban áztatott földigilisztát (*Lumbricus terrestris*) tüdővész ellen ajánlották. A Szent István Király Múzeum Fekete Sas Patikamúzeumában két gilisztás tégely is fennmaradt.

	Bufo exsiccat	Num. 1.	Száraz varas béka	Egy darab.
*	Cancrorum chela	Uncia Semis.	Rák Ollója	Egy Lót.
	Oculi		Rák - Szem	
*	Cantharides		Körös bogár	
*	Castoreum		Hod - Terem	
	Cera alba	Libra una.	Fejér Viasz	Egy font.
	Flava		Sárga Viasz	
	Sacra, f. propolis		Raj - Viasz	
*	Coccionellæ	Uncia Semis.	Karmazsin Férgek	Egy Lót.
	Fel carpionum sicc.		Ponty - Epe	
	Tauri sicc.		Bika - Epe	
	Hepar Anguillæ		Angolna Máj	
	Ichthyocolla, f. colla piscium		Hal enyv.	
*	Lapis Bezoar occident.	Gran. unum.	Nap-nyugati Bézoár	Egy Grán.
*	Orient.		Nap - keleti Bézoár	
	Carpionum	Uncia Semis.	Ponty - kö	Egy Lót.
	Hystrieus, seu piedra del porco spino, pro infusione ejusdem per horam unam		Indiai Tüskés Difznö kö, s-annak egy oráig való áztatásáért	
*	Ophites Magneticus, seu Piedra della Cobra	Num. 1.	Mérget magához Szívó kígyó-kő	Egy darab.
*	Percarum	Uncia Semis.	Sigér-kő	Egy Lót.
	Lumbrici Terrestr. prepar.		El Készített földi Gelefszta	
	Mandibula Lucii pisc.		Tsuka áll - tsontya	
	Medulla cervi		Szarvas-tfont veleje	
	Vituli		Borju - tfont - veleje	
	Mel commune		Méz	
	Virgineum		Fejér Méz	
*	Mofchus Orientalis	Granum unum.	Péma	Egy Grán.
*	Mumia	Uncia Semis.	Mumia	Egy Lót.
	Nidus hirundinum	Num. 1.	Férseke fészkek	Egy darab.
	Oesypus		Gyapjú Zir	Egy Lót.
	Ossa de corde cervi		Szarvas szív-tfont	
	Pulmones vulpis		Roka tüdő	

Részlet Torkos Justus János gyógyszerészeti árszabásából, Pozsony, 1745. (MNL Fejér Megyei Levéltára)

Pestis (fekete halál, dögvész)

*„Ugyanannyi pestis volt már a világon, mint amennyi háború.
És mégis, a pestisek és a háborúk az embereket mindig készületlenül találják”
/Albert Camus: A pestis/*

A pestist a *Yersinia pestis* baktérium idézi elő. A pestist a fertőzött állatról jellemzően a patkánybolha viszi át az emberre, és az ún. bubópestis (az ovosok bubónak nevezték a láthatóan és tapinthatóan megdagadt nyirokcsomót) fejlődik ki. A betegség másik formája a tüdőpestis cseppfertőzéssel terjed. A kór lappangási ideje 2–5 nap. Első jelei a magas láz, zavartság, delíriumig fokozódó nyugtalanság. A kezeletlen betegek 60%-a, elsősorban a baktériumok okozta szepszis miatt, 3–5 nap alatt elhalálozik. A tüdőpestis kezeletlenül 2–3 nap alatt vezet halálhoz, letalitása (halálozási aránya) mintegy 100% volt, az antibiotikummal kezelt pestisé napjainkban 5 %.

A Közép- és Belső-Ázsia szubtrópusi országainak főként rossz higiénias területein ismétlődően megjelenő betegséget a selyemút mentén közlekedő karavánok juttatták el Európába. Az utolsó világjárvány (1894–1934) Hong-Kongban kezdődött. A pandémiák közül a VI., XVI., XIX–XX. századiak jártak a legtöbb áldozattal. A pestis Európában mintegy 25 millió áldozatot szedett. Úgy hitték, hogy ezt a kórt a talajban, vízben vagy magában a levegőben tömegével előforduló **miazma** okozza.

A vesztegzárak intézménye a XIV. századtól ismert. A fertőzötteket megpróbálták elkülöníteni – eleinte a saját otthonaikban –, később, a 18. századtól külön veszteglőintézeteket és járványkórházakat is építettek vagy kijelöltek. Az első hazai vesztegzárról szóló adat 1510-ből való.

Franciaországban és Itáliában a pestisdoktorok földig érő bő köpenyt és csőrös álarcot viseltek. A védőöltözet marhabőrből vagy viasszal impregnált vászonból készült, amelyen csupán csekély mértékben hatolt át a levegő. Az öltözék legszembetűnőbb része az álarc volt. Viselőjét a beteg fertőzőnek vélt tekintettől üveglemez védte, a belélgzett levegő szűrésére a csőrbé illatos anyagokat tettek. Magyarországon a levegőt füstöléssel (boróka, fenyő, fűszernövények, illatos fák égetésével) tisztították. Bíztak a **terjék** nevű elegy hatásosságában is: ez a keverék magas illóolajtartalmú gyógynövényeket, állati eredetű anyagokat, illatos fűszereket, mézet és mákonyt is tartalmazott. A sokszor 50–70 alkotórészből összeállított szert nemcsak a pestis megelőzésére, hanem mindenfajta mérgezés, betegség ellen ajánlották. Az orvosok vagy borbélyok a vizsgálat során a betegeket csak pálcával érintették meg.

A pestis elleni gyógykezelések során különböző amuletteket és talizmánokat vagy arzénmágnest (magnes arsenicalis, mérgező mágnes) is alkalmaztak, a fehér arzénből, kénből, üvegporból és homokból

összeolvasztott anyagot ráhelyezték a páciens testére, hogy kiszívja belőle a betegséget. A bubópestises betegek testét, főleg a nyirokcsomók tájékán, sötét színű duzzanatok borították, a sebészeti beavatkozások leginkább ezek felnyitására, kiöblítésére vagy kiégetésére irányultak. A Torkos Jusztus János-féle 1745-ben kiadott pozsonyi árjegyzék (Taxa Pharmaceutica Posoniensis) kimondottan döghalál ellen a „Pestis ellen való trochiscus” (a trochiscus egy csigaház alakú hatóanyag tartalmú habcukorka, a másik neve turbinola) nevű összetett orvosságot és a „Kénköves pestis ellen való port” javallotta. Az előbbi készítmény többek közt cukrot, ópiumot és rebarbarát tartalmazott, az utóbbi úgynevezett kénvirágból (kéngőz lecsapódásával előállított sárga kénpor), mirhából, sáfrányból, illetve aloéból állt.

Olasz pestisdoktor, XVII. sz. közepe.

Bécsi pestiskórház, 1709

Bubóérlelésre való hólyaghúzó tapaszt a fehérvári Fekete Sas gyógyszertár 1758-ban elkészült tölgyfa officinaszekrényében is tároltak. (Emplastrum Vesicatorium, két recept ismert: kőrisbogaras és egérfarkkórós mustármagos) A népi gyógyászatban az útilaput (a neve miatt), illetve a pápafüvet (más néven benedekfüvet) tartották a pestis ellenszerének.

Az újkorban öt pestisjárvány dült Fejér megyében. Az 1711-es és a legnagyobb, az 1738–1740 között tomboló járványról elég sok adat maradt. Az 1711-es dögvészciklusról összeállított jelentés szerint összesen 8364-en vesztették életüket, leginkább Bicskét sújtotta a kór, itt 751 haláleset történt.

Fejér megyében egy évvel a nagy járványt megelőzően, 1737-ben alakult meg a Helytartó Tanács pestis ügyosztálya. 1739-ben Székesfehérváron külön járványkórházat állítottak fel, a pestis ügyosztály pedig rendeleteket is hozott, például szigorúan védték a közkút vizének tisztaságát. Még 1736-ban a Helytartó Tanács kibocsátott rendelkezése szerint a gyógyszereket csak Meller János (másként Mehler János, ő volt a Fekete Sas gyógyszertár, ma SZIKM Fekete Sas Patikamúzeum jogelődjének tulajdonosa)

gyógyszerésznél lehetett beszerezni. Tiltották a kuruzslást és a házalást gyógyító szerekkel, így a „pestisgyógyszereket” a kizárólag a Meller-féle patika adhatta ki 1739-ben. Ekkor már özvegy Meller né Terézia vezette az apotékát (más gyógyszertár ekkor még nem volt a megyében, 1741-ben nyitott a kapucinus rend patikát Segítő Szűzanya néven).

A Felsővárosban, a Gugás-dűlőnél – az agyagbánya szélénél – alakították ki a karantén-övezetet, később az áldozatokat is ide temették. A terület napjainkig őrzi a Pestispincék nevét.

Volt aki amulettekkel, talizmánokkal próbálkozott és a szentek közbenjárásáért is fohászkodott. 1739. január 20-án a felsővárosi lakosok fogadalmat tettek, hogy ha megmenekülnek a dögvésztől, akkor Istennek egy templomot építenek. E fogadalom értelmében építették 1739 és 1749 között a Szent Sebestyén-kápolnát (ma: Székesfehérvár-Felsővárosi templom)

<https://gyogytortenet.wordpress.com/2021/06/23/a-fekete-halal-arnyeka/>

Börschick dögvesztés	
Börschick	104
Börschick	216
Börschick	112
Börschick	110
Börschick	131
Börschick	132
Börschick	111
Börschick	90
Börschick	100
Börschick	117
Börschick	83
Börschick	237
Börschick	132
Börschick	108
Börschick	102
Börschick	202
Börschick	170
Börschick	209
Börschick	210
Összesen - 4020	
Létez. 1711/12/14	
Létez. 1711/12/14	

Az 1711-es dögvészről fennmaradt jelentés 2. oldala
(MNL Fejér Megyei Levéltára)

Pestisgyógyszeres patikaedény, Delft, 1750 körül
(Deutsche Apotheken Museum-Stiftung)

Rüh

A rühesség (scabies) parazitafertőzés, melyet egy atka, az *Acarus siro varius hominis* okoz. A rühatkák a hámsejtekkel táplálkoznak.

A fertőzés közvetlen emberi kontaktussal terjed, de ruhanemű is közvetítheti. A rühatkák magukkal a vékonyabb bőrterületeket részesítik előnyben, ide ugyanis könnyebben befúrják magukat. Leginkább az alábbi testtájakat támadják meg: az ujjak közötti területek, az emlőbimbó udvara, a nemi szervek és azok környéki terület, a hajlatok feletti bőrterületek, a könyök, a köldök bőre.

Fejér megyében sem volt ismeretlen a kór, a levéltári iratok tanúsága szerint 1814-ben (I/1815. ügyszám) egy baracskai 13 éves rühes lánygyermek vesztette életét, viszont nem magától a betegségtől, hanem a gyógykezeléstől. A betegség halálos kimenetelű házi gyógyítása ugyanis a kemencében történt.

A kemencében való gyógykezelés nem csak Fejér megyei jelenség, a Szentimrey Jenő a Ferenc tekintetes úr című, 1939-ben megjelent életrajzi regényében is megörökítette a szokást: „Ha nincs segítség, nem él meg reggelig. Nálunk, Közép-Szolnok megyében úgy csinálják, hogy behevítenek a sütőkemencébe, de nem éppen annyira, hogy lángra lobbanjon a lapáton bedugott panusa (száraz kukoricaszár). Akkor rákötik a lapátra a gyereket. Ha nagyobbacska, bebújik magától. Rátolják a kemence ajtaját, s benn marad, míg anyja elmond hét Miatyánkot. Akkor kikapják, s kicsi testét bekenik faolajjal [az olivaolaj régi neve] és bedugják a meleg ágyba. A forróságban kipattannak a hólyagok, levet eresztenek, a gyerek megkönnyebbül. Mintha kézzel vették volna le a betegséget róla.” Kölcsey Ferenc szemének sérülését is egyes tézisek szerint egy ilyen kezelés okozta, amikor a szemébe pattant a parázs.

Veszettség (víziszony)

Heveny, agy- és gerincvelőgyulladással járó, vírusos betegség, amely elsősorban a veszett állat harapásával, marásával terjed és általában halálos kimenetelű. A vírus valamennyi melegvérű állatot megbetegítheti. Első leírása Kr. e. XXIII. századi Babilonból származik (Hammurapi törvénykönyve). Megyénkben a XIX. századi iratok szerint rendszeresen jelen volt a veszettség. Az MNL Fejér Megyei Levéltárának gyűjteményében található egy 1820-ból való „Hirtelen halál veszedelmeiben való segedelmek” című irat, amelyből megtudhatjuk többek között azt is, hogy milyen módszerekkel lehetett védekezni veszettség ellen, de a gutaütést, a napszúrást és a mérgezéseket is érintette a szerző. A Kovács doktor ajánlása szerint a beteg állatot leölték, a megharapott embert sebét köpölyözték és lúggal kimosták, „hevítő italokkal” (pálinka, bor) és tejjel itatták a beteget. Ezenfelül a kardot/kést, amivel a kutyát leölték elásták vagy kiégették (népi gyógy mód).

Seborvos érvágó készlete 1802-ből

Érvágás ábrázolása 1800 körül